

ВЕЛИКИЙ СКИТ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ ЕПОХИ БАРОКО

Великий Скит у Карпатах : у 3 т. – Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 726 с.

Назва *рецензія* у звичному теперішньому науковому вжитку мало пасує до цієї скромної замітки. Адже йдеться про наш відгук на публікацію духовної спадщини, велич і значення якої переоцінити важко. Хоч історії монастиря в Маняві присвячено загалом понад дві з половиною сотні праць, це докорінно не змінює суті справи: як цілком слушно зауважує ініціатор і головний редактор рецензованого нами видання професор Микола Кугутяк, справжня *духовна* історія Скиту Манявського фактично досі ще не написана. Можна безкінечно деталізувати його соціальне, політичне чи культурне минуле, описувати його мастки, матеріальні цінності, відносини з владою тощо, навіть його бібліотеки, школи, скрипторії, але при цьому так і не наблизитися до головного – історії його *духовності*. Тим часом саме життя з Богом, цілковита посвята Йому, досягнення єднання з Ним і спілкування в молитві й за допомогою благодаті задля віднови в людині образу Божого становить істинну мету й сенс життя православного монаха, усе решта – другорядне, похідне, скороминуще й тимчасове, що часто не лише не сприяє, а й заважає досягненню головного...

Поява цього величного духовного насліддя, яке становить основний зміст рецензованого видання, прямо пов'язана з історичним тлом XVI–XVII ст. Ми вже звертали увагу на особливості релігійного життя Європи в добу бароко¹. Для тогочасної Європи – це буремний період Реформації та Контрреформації, поширення протестантизму й релігійних воєн, епоха яких завершилася 1648 р., початок тріумфу західної цивілізації. Бароко – не лише “кризовий” стиль у мистецтві, що віддзеркалював злам двох великих історичних епох – Середньовіччя й Нового часу, а й цілий світоглядний пласт, що знайшов відображення у всіх сферах життя соціуму, у тому числі релігійній. У Західній Європі – після всіх потрясінь Реформації та протестантизму – це час нового зміцнення католицької свідомості на тлі протиставлення земного буття та вічності, активної діяльності і містичних споглядань. Це – епоха великих містиків і святих місіонерів-мучеників, які після географічних відкриттів відправляються в усі найвіддаленіші куточки тодішнього світу². Релігійне піднесення виявляється, серед іншого, у діяльності таких визначних постатей, як Тереза Авільська, Іоанн Хреститель, Ігнатій Лойола, а згодом – Франциско Сальський, Вінцент де Поль, Людовік Марія Гріньйон де Монфора та багатьох ін.

Водночас кінець XVI – початок XVII ст. був позначений численними реформами монастирського життя, причому практично синхронно як на заході, так і на сході Європи. Ці реформи не стільки вносили щось принципово нове в життя чернечих спільнот, скільки прагнули повернути їх до первісних ідеалів строгості життя, суворого дотримання євангельських рад, аскетизму й святості. У цій площині радикального реформування на Заході християнського світу зазнали старі ордени: бенедиктинці (тепер ванністи, мавристи), цистерціанці (трапісти), францисканці (капуцини) та інші, реформовані кармеліти остаточно виділилися в окрему спільноту кармелітів-босих із дуже строгим статутом. Суворомовчанка, тривала молитва, рослинна їжа й фізична праця – “нові” старі ідеали суворого аскетизму сповідують сотні нових монастирських общин, які швидко поширюються європейськими теренами.

Практично в цей самий період на християнському Сході й, зокрема, в українських землях відбуваються відродження й реорганізація греко-католицького чернецтва й заснування Василіанського чину заходами митрополита Велямина Рутського (1617 р.)³, а також виникнення Манявського Скиту (1605/6–1612 рр.), приклад якого наслідувало чимало православних обителів України.

У період свого існування монастир у Маняві (1605–1785 рр.) був відомий в Україні, Польщі, Молдавії, Болгарії, Росії, Австрії як Великий Скит, або Скит. Саме така назва монастиря подана в численних тогочасних документах. Свідченням високого авторитету Великого Скиту в православному світі було набуття ним у 1628 р. статусу прота, головуючого над іншими монастирями Руського, Белзького й Подільського воєводства. У XVII ст. це був один з найбільших і найвпливовіших монастирів не лише України, а й Південно-Східної Європи. За деякими даними, йому підпорядковувалося тоді понад п'ятсот інших православних монастирів. Створена Іовом і Феодосієм чернеча обитель мала особливий церковно-правовий статус ставропігії, наданий Скиту Константинопольським, Олександрійським та Єрусалимським патріархами.

Свою вагому лепту у формування духовної традиції Скиту внесли передусім його засновники свв. Іов Княгиницький і Феодосій Манявський, а також Іван Вишенський, Іов Почаївський, Лев Шептицький та багато інших видатних релігійних діячів того часу. Важливо відмітити, що перед заснуванням нової обителі наприкінці XVI ст. Іов Княгиницький дванадцять років здійснював свій чернечий подвиг у Ватопеді – одному з найавторитетніших і найбільших монастирів Афону. Повернувшись на Батьківщину, Іов заснував у Карпатах Скит – “новий Ватопед на Русі”, вирішивши запровадити тут “такі ж чини й порядки, які бачив раніше на Святій Горі”⁴.

Практично не викликає сумніву, що він приніс сюди досвід і традиції *ісихазму* – містико-споглядалної, аскетичної практики, заснованої на безперервному творенні умово-сердечної Ісусової молитви (“Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного”). У своєму “Завіті духовному” ігумен обителі Скитської Феодосій благає братію сіллю пам'яті Ісусової всі справи приправляти, завжди серцем кажучи: “Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене”⁵. Він наголошує, що пам'ять про Ісуса має бути постійною: “Стоючи, сидячи, лежачи – в келії та церкві, у роботі ремісничій і під час трапези, у дорозі, постійно з думками, помислами та устами добрими говоріть: Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного, – відганяючи усі припливи дивних думок та помислів”, і так “терпи страждання в молитві і в ночі, і в день”⁶. Можливо, про бачення Фаворського світла, що є характерною рисою ісихазму, ідеться в “Житті” Іова Княгиницького, коли його автор говорить про Боже милосердя, “яке показав Він своїм сходженням до людей і можливістю бачити Його й оспівувати разом з небесними силами, бо на Нього не сміють шестокрилі і всякі небесні сили дивитися, але людині, яка очистилась розумом, дано його бачити й насолоджуватися при спогляданні його краси”⁷.

Цікаво також, що вихованцем Іова Княгиницького ще в Угорницькому монастирі був Іов Желізо – майбутній Іов Почаївський⁸. Пізніше сам Іов Княгиницький якийсь час перебував у Києво-Печерській лаврі. Отож є очевидним і не підлягає сумніву тісний духовний зв'язок Скиту з найбільшими православними центрами Південно-Східної Європи того часу – Афоном, Києво-Печерською лаврою і Почасвом.

Разом із тим Скит був великою чернечою обителлю навіть для свого часу. Це засвідчує відомий вислів митрополита Петра Могили про двісті ангелів у людській плоті⁹, які віддавалися там молитві, посту, спогляданню та праці. Таким чином, фактично Скит органічно поєднував ті дві провідні традиції та форми чернечого життя – спільножитню, переважно діяльну, і молитовно-споглядалну, безмовну, самотницьку, котрі здавна існували й не переривалися в східній церкві¹⁰.

Виявлений та зібраний останніми роками колективом науковців на чолі з професором М.Кугутяком унікальний масив першоджерел створив підґрунтя для того, щоби вперше здійснити комплексне дослідження історії монастиря в Маняві на основі проблемно-хронологічного підходу, розкрити історіографічну, джерелознавчу, археологічну та мистецтвознавчу складові великоскитської проблематики. Результатом цього стало тритомне видання “Великий Скит у Карпатах”, присвячене 1025-річчю хрещення Русі.

У першому томі, який щойно побачив світ, розміщено рукописні духовні твори скитських монахів. Зокрема, у його частині першій публікується Патерик Скитський, до складу якого увійшли: “Житіє і життя преподобного отця нашого Іова і про кончину його та створення святої

обителі Скитської коротко написано”, створене ієромонахом Ігнатієм з Любарова в 1622–1628 рр.; “Завіт Духовний ієросхимонаха Феодосія, колишнього ігумена святої обителі Скитської, для розуміння і виконання духовному настоятелю – ігумену, який після мене буде, і всім у Христі отцям і братам моїм та дітям по духу, яких зібрала благодать Божа”, а також “Регула або Устав чи правило аскетичного чернечого життя на Скитку храму Пресвятої Богородиці, де є преділ преподобного отця нашого Онуфрія Великого”, автором яких був скитський ігумен Феодосій у кінці 1620-х років. Усі ці пам’ятки репрезентують фундаментальні основи духовності Великого Скиту. Іов Княгиницький, Феодосій та їхні послідовники постають як продовжувачі й обновителі вітчизняних аскетичних традицій Антонія та Феодосія Печерських.

Другу частину першого тому складає монастирський Синодик XVII–XVIII ст., виявлений у Бібліотеці Румунської академії (Бухарест). Ця дуже цінна пам’ятка поєднує в собі поменник і власне синодик. Текст, уміщений на аркушах 1–95, є класичним поменником, тобто містить 640 поминальних записів про скитських ченців та їхніх родичів, а також монахів з інших монастирів (загалом майже 11 тис. імен). Поменникова частина рукопису зберегла детальну інформацію про походження скитських монахів та їхні зв’язки з іншими обителями України та Східної Європи. У Скиті були представлені майже всі регіони України (найбільше було вихідців із Галичини), окрім того, серед його подвижників були представники дев’яти країн – Білорусі, Молдови, Литви, Росії, Сербії, Болгарії, Чехії, Македонії, Греції. Синодична частина пам’ятки (аркуші 96–137) містить відомості про історичні події із життя монастиря (епідемію 1652 р., знищення Скиту турками й татарами 1676 р. тощо), повсякденні заняття ченців, їхні духовні подвиги (усього подана інформація про 704 скитських монахів), відносини всередині спільноти.

Факсимільна публікація всіх рукописів та їх переклад із церковнослов’янської сучасною українською мовою здійснені вперше.

Особливо хотілося б відзначити творчий колектив науковців, які працювали над збором першоджерельного матеріалу, упорядкуванням і підготовкою до друку цієї книги. Зокрема, передмову до тритомного видання (“Карпатська Фіваїда”), вступну статтю до першого тому (“Рукописна спадщина Великого Скиту XVII–XVIII ст.: Патерик Скитський, Синодик”) і кодикологічний опис рукописних пам’яток підготував доктор історичних наук, професор Микола Кугутяк. Коментарі до пам’яток виконав кандидат історичних наук, доцент Володимир Гавадзин. Іменний, географічний і церковно-монастирський покажчики підготували Володимир Гавадзин та Ірина Солонець. Переклад “Житія Іова”, а також “Регули” із церковнослов’янської сучасною українською мовою здійснили кандидат філологічних наук, професор Микола Лесюк і кандидат історичних наук, доцент Володимир Гавадзин; “Завіт Духовний” переклав кандидат філологічних наук, доцент Ярослав Мельник. Переклад Синодика здійснили професор Микола Кугутяк і доцент Володимир Гавадзин.

Як справедливо зазначають упорядники першого тому в передмові, вивчення історичного досвіду, духовно-ціннісних орієнтирів та особливостей богопізнавальної практики скитських монахів дуже важливе, насамперед, з погляду усвідомлення унікальної ролі Великого Скиту в церковно-релігійному житті України XVII–XVIII ст., його заслуг у збереженні й відродженні давніх християнських і національних духовних традицій.

Загалом можна дуже багато писати про згадані історичні пам’ятки та їхнє значення, але, ураховуючи їхні масштаб і вагомість, завжди залишатиметься специфічне внутрішнє відчуття, що всього сказаного все одно замало. Тому замість того, щоб “розповідати спраглому про воду”, запрошуємо безпосередньо до самого Джерела.

Звісно, перший том – це ще не цілісна наукова історія скитського духу, а лише матеріал для її написання й осмислення. Але він покликаний стати тим фундаментом, на якому невдовзі, з багатьох окремих цеглин, буде зведена ця уявна майбутня будівля.

¹. Див.: Жерноклеєв О. Скит Манявський : соціум, традиції, виховання / Олег Жерноклеєв // Карпати : людина, етнос, цивілізація. Науковий журнал з проблем карпатознавства. – 2011. – Ч. 3 : Матеріали

- Міжнародної наукової конференції “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування” (29–30 вересня 2011 р.). – С. 35–39.
2. Хольц Л. История христианского монашества / Леонард Хольц ; ОФМ. – С. Пб., 1993. – С. 218–219.
 3. Див.: Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата / Атанасій Пекар, Порфірій Підручний та ін. // Записки ЧСВВ. – Т. 48. – Рим, 1992. – С. 117.
 4. Великий Скит у Карпатах : у 3 т. – Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. – Львів, 2013. – С. 137.
 5. Там само. – С. 256.
 6. Там само. – С. 260.
 7. Там само. – С. 127.
 8. Митрополит Іларіон (Огієнко). Преподобний Іов Почаївський. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 7–8.
 9. Миронюк І. Скит Манявський / Іван Миронюк, Мечислав Фіглевський. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 28.
 10. Мищук В. Об исихазме / Иеромонах Валентин (Мищук) // В неделю 2-ю Великого Поста. Святителя Григория Паламы. Слова, поучения, проповеди. – М., 1999. – С. 92–93.

Микола КУГУТЯК

У ПОШУКАХ НОВИХ ОБРІВ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

Моргун В. А. МАР. “Поема вольного народа”: Вступ до сакральної історії України / Василь Моргун. – К. ; Донецьк : Промінь, 2013. – 168 с.

Швидкими темпами розвивається світ: то в регресивному, то в прогресивному вимірі відбуваються тотальні зміни культури, суспільної свідомості й духовності людства. Зрозуміло, що разом із цим змінюються й запити до історіософських досліджень. Показовим із цього погляду є наш час – перелом 2013/2014 років. Дивним чином збіглися дві великі події: одна довгоочікувана – святкування 200-річчя від дня народження Т.Шевченка, інша несподівана й дивовижна – Єврореволюція. Емоції й незримі почуття переповнюють суспільство загалом і кожну людину зокрема. Такий психоемоційний стан спонукає читати історію нашого зневоленого народу не тільки “з бромом”, а й у вияві сакрально-міфічної парадигми, емоційно-вольовому енергетичному наповненні, яке випромінює наша земля, і з піднесено-героїчним присмаком.

Яскравим зразком історіописання під таким ракурсом, у такому, звичайно ж, надто складному ключі є праця доктора історичних наук, професора Донецького національного університету Василя Моргуна “МАР. «Поема вольного народа»: Вступ до сакральної історії України”. Уже в назві простежується цікаве втілення принципу тривіума – на основі поєднання трьох змістово-формових аспектів: священного каменя, поетичного слова й історичної провіденціології. Механізм подання матеріалу свідчить про відповідність заявленій назві – це гармонійне поєднання поеми як способу відтворення історичної долі України та нарративні вкраплення, які доповнюють і пояснюють окремі лейтмотиви поетичних конструкцій. Отже, автор обрав нетрадиційний шлях подання матеріалу, а тому зміст і форма книги характеризуються певною новизною і є трохи незвичними для сучасного читача.

Незважаючи на безперечну оригінальність підходу й таке неочікуване поєднання різних змістово-формових елементів, варто зауважити, що цим автор змішав не завжди сумісні жанри, чим і ускладнив вирішення досить непрості проблеми – витворення й подання конструкції сакральної історії. Варто було б, на наш погляд, обрати конкретний напрям викладу, без сумніву, цікавих і новаторських сентенцій – або як поема на історичну тему, або як монографічне наукове дослідження, оскільки кожний із цих жанрів має специфічні форми вияву. Хоча можна зрозуміти автора, оскільки опанована ним проблематика така широка й пафосно-емоційна, що видається неможливим передати всю повноту тільки одним жанром. Щодо концептуального оформлення, то потрібно згадати й про цікавий ілюстративно-наочний матеріал, який тільки